

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ І НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОБЛЕМНИМИ СІМ'ЯМИ

Капська А.Й., д. пед. н., професор

НПУ імені М.П.Драгоманова

У статті розкриваються деякі аспекти соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями. Зазначається, що особливість проблем диктує вибір напрямку, за якими має здійснюватись робота фахівця.

Ключові слова: принципи, напрями, проблемні сім'ї, посередництво, соціальна реабілітація.

Капская А.Й. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И НАПРАВЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ПРОБЛЕМНЫМИ СЕМЬЯМИ / НПУ имени М.П.Драгоманова, Украина

В статье раскрываются некоторые аспекты социально-педагогической работы с проблемными семьями. Отмечается, что особенность проблем диктует выбор направления, по которому должна осуществляться работа специалиста.

Ключевые слова: принципы, направления, проблемные семьи, посредничество, социальная реабилитация.

Kapska A.Y. BASIC PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK WITH PROBLEM FAMILIES / NPU named by M.P.Dragomanov, Ukraine

In the article open up some social-pedagogical aspects of work with problem families. It is marked that the feature of problems is dictated by the choice of direction on which work of specialist must be carried out.

Key words: principles, directions, problem families, mediation, social rehabilitation.

Враховуючи закономірності розвитку соціального середовища, постала проблема обґрунтувати низку принципів соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями, запропоновані рядом учених: О.Безпалько [1], А.Капською [2], Ю.Онищенко [3], І.Сіданіч [4] та ін.

Метою нашої статті є характеристика основних принципів і напрямів роботи соціального педагога з проблемними сім'ями.

Аналіз принципів соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями дозволяє окреслити певні алгоритми організації життєдіяльності означеної категорії сімей; визначити соціальні інституції, які мають з ними працювати, враховувати особистісні потреби та інтереси різних сімей; індивідуалізувати соціально-педагогічний процес; проектувати цілеспрямовану професійну діяльність соціального педагога тощо. Такими принципами визначено:

- принцип законності та прав людини;
- принцип державного підходу до завдань, які реалізуються в соціально-педагогічній роботі з проблемними сім'ями;
- принцип зв'язку змісту соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи сім'ї;
- принцип особистісного соціально-діяльнісного підходу до соціально-педагогічної діяльності;
- принцип диференційованого й індивідуального підходу до об'єкта діяльності;
- принцип педагогізації соціальної роботи;
- принцип соціокультурної спрямованості соціально-педагогічної діяльності;
- принцип наукової обґрунтованості соціально-педагогічної діяльності;
- принцип цілеспрямованості;
- принцип універсальності;
- принцип соціального реагування;
- принцип клієнтоцентризму;
- принцип опори на власні сили;
- принцип конфіденційності;
- принцип толерантності;
- принцип системності;

- принцип об'єктивності;
- принцип гуманізму;
- фамілієцентристський принцип (або принцип фамілієцентризму);

Зазначені принципи соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями в цілому відображають її особливості як у плані управлінської, комунікативної діяльності, так і у плані виконання основних функцій (діагностичних, медіаторських, фасилітативних, диспетчерських, посередницьких й ін.), які, у свою чергу, залежать від сфери застосування й характеру завдань, що вирішуються.

Важливим є факт, що принципи роботи соціального педагога з проблемними сім'ями тісно пов'язуються з її напрямками. У зв'язку з багатоаспектністю проблем, які виникають у сучасних сім'ях, різноманітними є і напрями роботи з ними.

До основних напрямів соціально-педагогічної роботи з проблемними сім'ями науковці (О.Безпалько [1], М.Галагузова [5], І.Зверева [7], А.Капська [2], Т.Кравченко [6]) відносять: соціальну допомогу, соціальний захист, соціальну підтримку, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальну адаптацію, соціальну діагностику, соціальну профілактику, соціальну корекцію, соціальну реабілітацію та організацію культурно-дозвілєвої діяльності.

Кожен із цих напрямів має свою специфіку, яка відображена у конкретному змісті. Так, *соціальна допомога* як система соціальних заходів у вигляді сприяння, сприяє підтримці і послуг, які надаються окремим особам або групам населення соціальною службою для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, сприяє підтримці їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві. Надання соціальної допомоги сім'ям ґрунтується на необхідності збереження сім'ї як соціального інституту в цілому та кожної конкретної сім'ї, яка потребує підтримки. Соціальна допомога сім'ї може бути терміновою, тобто спрямованою на виживання сім'ї, та довготривалою – дії на підтримку стабільності сім'ї, на соціальний розвиток сім'ї в цілому та її членів зокрема.

Дещо ширше у роботі з сім'єю можна орієнтуватися на такий напрям, як *соціальний захист*, який ми розглядаємо як систему пріоритетів і механізмів реалізації законодавчо закріплених соціальних, правових і економічних гарантій громадян, органів управління всіх рівнів, інших інститутів, а також як систему соціальних служб, яка повинна забезпечити певний рівень соціальної захищеності, що допомагають досягнути соціально прийнятний рівень життя населення відповідно до конкретних умов суспільного розвитку. Основними завданнями соціального захисту сім'ї сьогодні є: реалізація визначених законодавством соціальних прав і мінімальних соціальних гарантій (перш за все, у галузі соціального обслуговування та матеріальної підтримки сімей); адаптація системи соціального захисту сім'ї до змінних соціально-економічних умов; вдосконалення системи соціального захисту на основі впровадження інноваційних технологій; широке використання активних форм соціальної підтримки сім'ї (адаптація та реабілітація, допомога в саморегуляції та в самозабезпеченні, професійна орієнтація).

Наступний напрям, який передбачає *соціальну підтримку*, виступає як система заходів щодо надання допомоги окремим категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкій ситуації, шляхом надання їм необхідної інформації щодо кредитів, навчання, захисту прав та інших пільг. Участь держави в процесі соціальної підтримки сім'ї проявляється у створенні найбільш сприятливих умов (матеріальних, соціальних) для виховання дитини, створенні сприятливої соціальної взаємодії в межах сім'ї. Соціально-педагогічна підтримка знаходиться на етапі становлення в нашому суспільстві, хоча її елементи були присутні і раніше в таких професіях, як педагог, профспілковий організатор, медична сестра, лікар тощо. У свою чергу, підтримка допускає виконання функцій кожного із них. Різноманітність проблем, з якими доводиться зустрічатися соціальному педагогу, визначає і безліч виконуваних ним ролей: консультанта, радника, вчителя, посередника, організатора та ін.

Своєрідний і досить складний напрям у роботі з сім'ями є *соціальне обслуговування*, що передбачає надання конкретних соціальних послуг людям, які залежать від інших, для задоволення їхньої потреби в нормальному розвитку і життєдіяльності. Процес соціального обслуговування ґрунтується на принципах: рівних можливостей громадян незалежно від національності, статі, віку; доступності; добровільності; сприяння соціальній адаптації з врахуванням власних сил; адресності; гуманізму; профілактичної спрямованості; законності і врахування міжнародних стандартів. Соціальне обслуговування сімей передбачає виконання соціальним педагогом наступних функцій: надання соціальної допомоги, соціального консультування, соціальної корекції та реабілітації, подолання конфліктів.

Досить складним, а іноді і неодиначним є такий напрям у роботі з сім'ями, як *соціальне посередництво*, мається на увазі процес втручання в суперечки між сторонами, щоб допомогти їм владнати конфлікти, знайти компроміси або досягти взаємовигідної згоди. Учасники цього процесу мають зобов'язання визначити свої проблемні питання та бути відповідальними за результати процесу. Посередництво є ефективною альтернативою традиційним процесам вирішення конфліктів. Воно ґрунтується на принципах поваги до людей та вірі в їхню здатність, за відповідних обставин, вирішити конфліктні

питання конструктивним шляхом. У посередницькій діяльності виділяють три етапи: визначення проблеми клієнта; вибір закладу, який зможе допомогти у вирішенні проблеми клієнта; допомога клієнту у налагодженні зв'язків і сприяння у прийомі відповідним закладом.

У подоланні негараздів, які виникають у проблемних сім'ях, можна назвати такі стадії посередництва: визначення готовності клієнта до розв'язання сімейної проблеми або, принаймні, встановлення факту готовності клієнтів скористатися можливістю фахового посередництва; створення умов для спільного вирішення проблеми, для спілкування з усіма членами сім'ї; введення членів сім'ї у фазу прийняття альтернативних рішень щодо сімейної проблеми (прагнення до зближення, виявлення альтернативи, найбільш прийнятної, компромісного варіанту розв'язання проблеми); спрямування зусиль соціального педагога на зняття недовіри до себе і до пропонованого виду соціальної допомоги сім'ї, не лише у виявленні й вирішенні сімейних проблем, а й у їх профілактиці; координація дій із державними органами з боку соціального педагога у випадках, коли сімейна проблема переростає в екстремальну ситуацію, що становить загрозу для життя й здоров'я людей.

Пройдені попередні напрями, безперечно, сприяють *соціальній адаптації*, яку ми розглядаємо як процес активного пристосування сім'ї до нових для неї соціальних умов життєдіяльності, протягом якого вона набуває рівноваги і стійкості до впливу змінних умов соціального середовища. Повна соціальна адаптація передбачає сукупність наступних видів адаптацій:

- організаційна адаптація (сприяння створенню сприятливих умов для життя і діяльності);
- педагогічна адаптація (пристосування до системи освіти, навчання і виховання, які формують систему ціннісних орієнтацій);
- психологічна адаптація (процес пристосування органів чуття до особливостей діючих на них стимулів з метою покращення сприйняття і запобігання пошкодження рецепторів від надмірного навантаження);
- професійна адаптація (пристосування до нового виду професійної діяльності, нового соціального оточення, умов праці і особливостей спеціальності).

Розрізняють такі стадії соціальної адаптації: стадія початкова (етап формування адаптаційних навичок і розвитку здібностей, які покликані в подальшому полегшити соціальну адаптацію); стадія терпіння (пристосувальницький етап, у ході якого і соціальне середовище, і індивід визнають рівноцінність еталонів поведінки); стадія пристосування (етап засвоєння соціально корисних ролей); етап правової адаптації; стадія повної адаптації (етап «асиміляції», коли сім'я відмовляється від попередніх зразків і цінностей і повністю визнає нові).

Одним із напрямів соціально-педагогічної роботи, який може реалізуватись у сукупності інших напрямів, є *соціальна діагностика* як процес дослідження соціального явища для розпізнавання і вивчення причинно-наслідкових зв'язків і відносин, які характеризують його стан і визначають тенденції розвитку. Отриманий соціальний діагноз, що містить теоретичні висновки і практичні рекомендації, відкореговані з урахуванням реальних ресурсів і можливостей, служить підставою для розробки конкретних практичних дій в інтересах суспільства, тих або інших його груп, індивіда. У соціально-педагогічній роботі – це вивчення соціальних мотивів, причин поведінки членів сім'ї, їх станів (матеріального, психічного, духовного), визначення форм і методів роботи з ними.

Звичайно усунення заздалегідь низки проблем у сім'ї допомагає *соціальна профілактика*. Це науково обгрунтовані і своєчасно виконувані дії, спрямовані на попередження можливих фізичних, психічних та соціокультурних відхилень в окремих індивідів і груп ризику; збереження, підтримання та захист нормального рівня життя і здоров'я людей; сприяння в досягненні поставленої мети і розкритті внутрішнього потенціалу.

Об'єктами соціальної профілактики виступають: негативні прояви в об'єктивних умовах життєдіяльності; негативні прояви в організаційно-управлінській діяльності державних та громадських органів самоврядування; негативні прояви в міжособистісних стосунках і поведінці; негативні явища в правосвідомості і соціально-правовому мисленні. Основні принципи соціальної профілактики: директивність (обов'язковості і своєчасності у виконанні); системність; конкретність; реальність; законність. Соціально-профілактична робота з проблемною сім'єю спрямована на запобігання деструктивній взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів залежності, на виявлення потенційно проблемних сімей.

І нарешті, завершальним напрямом у роботі з проблемними сім'ями є *соціальна реабілітація*, що дозволяє це відновлення здатності сім'ї до життєдіяльності в соціальному середовищі, а також відновлення самого соціального середовища і умов життєдіяльності особистості, які були обмежені або порушені з яких-небудь причин. Соціальна реабілітація є частиною й умовою нормальної соціальної адаптації особистості. У соціальній педагогіці розрізняють такі типи соціальної реабілітації:

психологічна, педагогічна, медична, економічна, професійна, побутова. Ефективність соціальної реабілітації зумовлюється дотриманням наступних принципів: етапності, комплексності наступності і послідовності в проведенні реабілітаційних заходів, обов'язковості і добровільності, доступності.

Розрізняються такі типи соціальної реабілітації: медико-соціальний; професійно-трудоий; правовий; психологічний; соціально-психологічний; соціально-рольовий; соціально-побутовий. Соціально-педагогічна реабілітація проблемної сім'ї спрямовується, насамперед, на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї.

Об'єктами соціальної реабілітації в сім'ї є члени родини, які зазнають у ній різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; сім'ї, які за певних умов послабили або неправильно реалізують свою виховну функцію; сім'ї, у яких окремі члени потребують медичної або професійної реабілітації. Діяльність спеціалістів з реабілітації сім'ї спрямована на зміцнення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини або членів родини від сім'ї, корекцію взаємовідносин у сім'ї, допомогу окремим членам сім'ї у професійному та соціальному становленні.

Отже, об'єктивним результатом реабілітаційної діяльності соціального педагога є соціальні досягнення сім'ї в цілому і кожного її члена зокрема. Вони відображаються у наступних показниках: вихованість особистості; освіченість особистості; розвиток здібностей, які забезпечують особистості самоствердження в суспільстві; соціальна і професійна самореалізація особистості; створення успішної сім'ї.

Соціально-педагогічна діяльність, яка здійснюється за вищезазначеними напрямками покликана не лише вирішити назрілі проблеми у сім'ях, навчити членів сімей самостійно справлятися з труднощами, зміцнити сім'ї, але і запобігти появі нових сімейних негараздів.

АЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В.Безпалько – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Соціальна педагогіка: підручник / [за ред. проф. А.Й.Капської]. – К. : Слово, 2011. – 488 с.
3. Онищенко Ю.В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми / Ю.В.Онищенко // Педагогіка толерантності. – 2001. – №3–4. – С. 39–47.
4. Сіданіч І. Культура взаємин батьків і дітей, її сутність і зміст / І. Сіданіч // Освіта і управління. – 2003. – №4. – 109 с.
5. Социальная педагогика: курс лекций / [М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Г. Н. Штинова и др.]. – М. : Владос, 2000. – 297 с.
6. Кравченко Т. Сучасна сім'я у вимірі її вартостей / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2002. – №1. – С. 15–17.
7. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: метод. посіб. / [І. Д. Зверева, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін.]. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.

УДК 373.66:[343.226–053.4:37.018.5]

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА ЩОДО МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Карчевська О.В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті зазначено, що сучасний розвиток суспільства зумовлює потребу удосконалення української системи шкільної освіти, підвищення рівня її якості. Автор розглядає основні поняття, які характеризують соціально-педагогічну роботу з профілактики насильства щодо молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: насильство, профілактика, соціально-педагогічна робота.